

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ БАЖАННЯ І ВМІННЯ НАВЧИТИСЬ ЧИТАТИ В МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Т.В.Давиденко

*вчитель вищої категорії, вчитель-методиста
Веприцької ЗОШ І-ІІ ступенів*

У статті розглядаються особливості та умови організації формування бажання і вміння читати. Наголошується на систематичному виконанні вправ для розвитку в учнів зорової пам'яті, обсягу сприймання, швидкості читання, збагачення словникового запасу.

Ключові слова: дидактичні умови, читання.

Навчати дітей добре читати – одне з найважливіших завдань школи. Ще В.О.Сухомлинський зазначав, що без високої культури читання немає ні школи, ні справжньої розумової праці, що погане читання – ніби брудне вікно, крізь яке нічого не видно. Але читання настільки складний процес, що суть його важко чи й неможливо визначити однозначно.

Навчання читанню – своєрідна наука, яку педагог має обов'язково опанувати. Вона вимагає терпіння, вдумливих пошуків, диференційованого підходу до вихованців. Тут діють різні фактори: загальна підготовка дитини до школи, її фізичний, розумовий і мовленнєвий розвиток, конкретність мислення, рівень сформованості техніки читання, досконалість чи недосконалість методики. Та основне – загальна майстерність та підготовленість учителя. Достатнє володіння матеріалом, знання закономірностей розвитку учня певного класу, особливостей, сприймання ними літературних текстів дає змогу творчо проводити урок.

Якість уроку, а отже, і навчання, залежить від внутрішньої роботи учня. Адже продуктивний урок, як правило, наповнений різноманітністю навчальних ситуацій. Він викликає в учнів запитання і сумніви, здивування і захоплення, часом обережність і недовіру. Все це не лише допомагає учням зрозуміти те, що вивчається, а й наштовхує на те, чого вони не розуміють, вчить формувати запитання, намічати шляхи опанування непізнаного. З огляду на це, підготовка до уроку не може обмежуватися лише продумуванням плану кожного уроку.

Суттю читання є саме вміння прочитати невідомий текст, розібратися в ньому. Визнавши це, уважніше стала відноситися до формування в учнів вміння читати. Вже з перших днів опанування технікою читання учні мають усвідомити, що читати – це означає думати, намагатися зрозуміти написане, переосмислити і відтворити. Досягти цього разовими вправами чи заняттями неможливо. Лише

шляхом постійних вправ будується основа, виплітається канва, на яку в подальшому будуть нанизуватися зерна досвіду.

Діти приходять до 1 класу з різним рівнем підготовки. А тому ввести кожного учня в активну діяльність на всіх уроках, довести уяву з вивчення теми до сформованого поняття, а в кінцевому результаті і до міцних навиків – є головним моїм завданням у початковій школі.

Змусити вчитись неможливо, навчанням потрібно захопити. І це справедливо. Справжнє співробітництво між учителем і учнем можливе лише при умові, що учень бажатиме виконувати те, що хоче вчитель.

«Ніщо так не окрилює дитину, ніщо так не зміцнює її віри у себе, як успіх, і навпаки, ніщо не в змозі так заглушити в ній почуття самоповаги, усвідомлення своєї цінності, як часті невдачі» – ці слова належать відомому досліднику дитинства Ю.А.Аркіну. Важко не погодитись із цим твердженням, адже глибина, системність, міцність та інші якості учнівських знань значною мірою залежать як від психологічних та розумових відмінностей, так і від специфічних дидактичних умов, що забезпечують яскраве сприйняття і відображення зовнішнього світу. Деякі учні схильні до абстрактного мислення, інші – до наочно-образного. Тому одні успішніше оволодівають циклом математичних та природничих наук, інші мають нахил до гуманітарних.

Домінуючою у роботі з дітьми різного інтелектуального рівня має бути така організація знань, яка б забезпечувала міцність знань усіх учнів. А однаковий підхід до школярів на всіх етапах уроку – не результативний, бо вони по-різному сприймають матеріал. Тому важливо акцентувати увагу на різноплановості кожної особистості, створити ефективні навчальні ситуації, не допускати втоми, спонукати учнівський інтерес до активної пізнавальної діяльності.

Діти, в яких нестійка увага, не розвинена пам'ять, не зможуть виконати традиційні

завдання. І навпаки, учні, які прийшли до школи краще підготовленими, ніж їхні ровесники, з початку навчання висуваю такі вимоги, щоб їхнє завдання поєднувалось з певним напруженням сил, щоб навчання не здалося б їм надто простим, легким заняттям, щоб кожне захоплення, схвалення вчителя було справедливою нагородою за працю.

Також необхідно брати до уваги особливості темпераменту учнів. Діти, яких можна віднести до першої групи – холерики. В них на короткий час може знизитись активність, а потім різко спостерігається: непосидючість, хвилювання. А от інші діти, яких умовно можна віднести до меланхоліків, навіть, незначне розумове напруження викликає перевтому нервових клітин. А це як наслідок -відставання в навчанні, незасвоєння програми. Очевидно, як перша, так і друга група дітей потребують різного педагогічного впливу, різного підходу.

Рухому активність холериків необхідно направити на виконання навчальних завдань, стримувати їх, зробити таких учнів своїми помічниками як на уроці та і в позаурочний час, давати їм більше доручень і т. д. Групу меланхоліків не можна лаяти, звинувачувати в лінощах. Потрібно розвивати в них потяг до успіху, залучати в колективну працю. І як рекомендують психологи всі заходи направляти на зміцнення їх нервової системи і попередження їх перевтоми.

Важливим психологічним моментом у навчанні шестиліток є організація повноправної колективної участі їх у занятті, планування й розподіл між ними виконавських функцій, взаємодопомога. Доброзичлива атмосфера колективної діяльності, регуляція ділових стосунків у ході виконання різноманітних вправ, індивідуальний підхід та диференціація завдань – це найбільш прийнятна форма спільної діяльності вчителя й учнів.

Диференціювання вимог дуже тонке і відповідальне педагогічне завдання. Реалізувати його вдається лише на основі глибокого знання кожного вихованця, уважного спостереження. Потрібно пам'ятати, що для розвитку особистості шкідливі як заниження, так і завищення вимог. Особливо це стосується вчителів початкових класів, саме вони приймають «матеріал в чистому вигляді», їм необхідно в дуже короткий термін визначити потенційні можливості кожного учня, а протягом 4 років – розвивати, підготувати для колег старших класів.

Особливу увагу необхідно приділяти підготовці учнів 1 класу до навчання. Вчитель повинен враховувати вікові особливості дітей, а відповідно і планувати роботу з ними. До того ж більшість сільських дітей дошкільного

віку мають слаборозвинену пам'ять, обмежений кругозір для сприйняття ними необхідних понять і знань. Причина криється у не належній увазі батьків до своїх дітей, а також відсутності дитячих садочків взагалі, або дуже низький рівень занять в дошкільних закладах.

Підготовча група 5-річних дітей – це ґрунт для 1 класу. Виходячи з цього, в роботі з ними варто намітити наступні завдання:

- Кожен навчальний день підготовки діти повинні чекати з нетерпінням.
- Розвинути пам'ять.
- Навчитися співпрацювати в одному колективі (гратися і працювати в команді) Це були важливі передумови для подальших, ще більш складних завдань у 1 класі.

Тому, для успішного виконання вимог програми одночасно можна намітити в роботі здійснення таких завдань, як:

- навчити чути і бачити вчителя;
- перетворити гру в навчання, а навчання в серйозну гру;
- навчати дитину не боятись того, чого вона не знає;
- першокласники повинні відчувати успіх у навчанні;
- завоювати їх віру, любов і повагу, а завоювавши, не втратити її.

Саме через призму цих принципів досягається кінцева мета – навчити учнів учитися.

Всі без винятку діти хочуть вчитися добре. Батьки і вчитель повинні підтримати це бажання. Майстерність педагога полягає у тому, щоб активувати навчальну діяльність, збуджувати бажання знати більше, послідовно підводити їх до виконання все складніших завдань.

Враховуючи, що дитина, у якої нестійка увага, нерозвинена пам'ять, не зможе виконати багато із традиційних завдань вимагає від учителя вишукувати особливі форми подачі матеріалу. Але одразу виникає й інше питання. А як бути з дітьми з високим рівнем підготовки? Адже і вони потребують до себе уваги, для розвитку своїх здібностей. Отже, напрошується сама по собі диференціація для здійснення поставленої мети.

Але спробуйте в перші місяці навчання шестиліток дати в класі різні завдання. З цього нічого не вийде. Адже діти шестирічного віку не навчені ще працювати самостійно. Тому саме в 1 класі диференційований підхід повинен складатися з індивідуальної, колективної і фронтальної роботи.

Отже, для успішного оволодіння матеріалом програми першокласник першочергово повинен оволодіти навичкою читання. Учень,

який правильно, безпомилково читає – грамотно пише. Процес навчання грамоти базується на наступних теоретичних принципах:

- предметом читання є зашифрована буквами звукова матерія, з якої конструюється форма слова, букви при цьому виконують роль посередника, тому основними мовними одиницями, якими отримують учні на початку навчання, є звуки;
- початкові фонетичні уявлення і поняття діти мають діставати на основі спостережень за звуковими явищами, на яких ґрунтуються ці поняття, належним чином усвідомлюючи їхні істотні ознаки;
- ознайомленню дітей з буквами має передувати період практичного засвоєння звукової системи мови, вироблення в них уміння свідомо й активно виконувати звуковий аналіз слова.

Учні, які не вміють виділяти зі слова звуки, не зуміють під час письма (викладання з азбуки, «друкування») дібрати і вжити для їх позначення у належній послідовності відповідні букви. Ельконін зазначає: «Від того, як буде розкрито для дитини звукову діяльність мови, будову звукової форми слова, залежатиме не тільки засвоєння грамоти, а й усе наступне засвоєння мови – граматики і пов'язаної з нею орфографії. В роботі керуються звуковим аналітико-синтетичним методом навчання грамоти. З нього витікає принцип, який полягає в тому, що у формуванні в дітей початкових умінь читати й писати треба йти від звуку до букви. Перед тим, як ознайомити дитину з певною буквою, необхідно навчити її виконувати різноманітні вимовно-слухові, аналітичні й синтетичні дії з тим звуком, які ця буква позначає: правильно їх вимовляти, впізнавати в різних позиціях слів, виділяти зі складів, синтезувати з іншими звуками.

При формуванні в учнів навички читання доцільно включати всі види пам'яті: зорову, слухову, відчуттєву (учні знають букву на дотик, вони її відчують пальчиками). Урок письма є логічним продовженням уроку читання. Декілька хвилин кожного уроку необхідно відводити на повторне вивчення букв. Якщо дитина не може правильно, красиво, без напруження пам'яті писати букву, я повертаюсь до роботи з буквою-обводкою (всі букви прописані на аркуші паперу і лежать поряд з кожним учнем) і хвилину-дві працюю над створенням і закріпленням в пам'яті образу букви.

Учні працюють кожен індивідуально з набором букв. На уроці читання нову букву подаю не як алфавітний знак, а як звукову одиницю. Учні «співають» звуки на уроці, вони

знають, що кожен звук позначається буквою і їй потрібне «подружити» з раніше вивченими.

Так, наприклад, при вивченні нової букви діти знайомляться з її зображенням у Букварі, далі на картці-таблиці, потім діти отримують із роздаткової азбуки нову букву і знайомляться з нею шляхом дотику (пальчикова пам'ять). Далі пропоную дітям із закритими очима відшукати потрібну букву серед інших, раніше вивчених. Наступним важливим етапом являється те, що учні вчать зливати звуки в склади, йде відпрацювання злиття складу, коли виучувана буква знаходиться в першій і другій позиції. Наприклад: вивчаємо приголосний [к]. Відпрацьовуються відкриті склади: ка, ко, ку, кі, ке і т.п., і тут же приголосний стає в другу позицію: ак,ок, ік, ек. Це велика робота для зорової пам'яті, адже діти повинні швидко навчитись переключати зорове сприйняття складу і безпомилково його відтворювати.

На наступному етапі проходить закріплення читання складів, але вже по складах, які знаходяться на «Лісовій галявині», «На ялинках», «На водичці». Принцип від звуку до букви реалізується двома шляхами: по-перше, робота в добукарний період, протягом якого учні мають справу виключно з явищами усного мовлення, в тому числі і зі звуками мовлення; по-друге, цьому принципу має відповідати структура уроку на опрацювання кожної нової букви.

У букварний період головною метою аналізу є вміння учнів послідовно називати звуки в даному мною слові. З переходом до букварного періоду ці завдання ускладнюються елементарною характеристикою звуків, а сам звуковий аналіз стає компонентом звукобуквеного. Учні постійно здійснюють операції звукового аналізу й синтезу у постійному взаємозв'язку. Тому користуюсь такими *прийомами звукового синтезу* :

- творити склад (злиття) з двох звуків;
- утворити склад з трьох звуків і вимовити його злито;
- утворити склад (злиття) приголосного з усіма вивченими голосними;
- до названого складу дібрати подібний, але з м'яким приголосним, до названого
- складу дібрати подібний з твердим приголосним;
- утворити за зразком сполучення звука [а] з різними наступними приголосними, твердими і м'якими;
- утворити сполучення звуків, подібні до даного, але з іншими приголосними: еге(ете, еде, еме, еле) Також використовую в роботі *прийоми звукового аналізу* :

- підкреслене вимовляння одного із звуків у слові (в одних випадках звук можна виділяти силою голосу, а в інших—протяжністю вимови);
- впізнавання і виділення з вірша, скормовки, потішки найуживанішого звука;
- виділення звука зі слова на основі словесного опису та спостереження за його
- артикуляцією.

Такий прийом корисно застосовувати під час вивчення звуків, артикуляцію яких можна спостерігати:

- зіставлення слів, які розрізняються одним звуком;
- впізнавання певного звука у названих учителем словах, визначення його позиції;
- самостійний добір учнями лексем із певним звуком, якщо до того ж ставиться умова, щоб цей звук стояв у заданій позиції.

Логічна послідовність у застосуванні звукових аналітичних і синтетичних вправ допомагає домогтися від дітей свідомого розуміння способу утворення складів у своїй мові і мимовільного перенесення його на акт читання.

Пізніше на уроках читання постійно відпрацьовується установка не на букву, а на склад, як на одиницю читання, а це дає можливість уникати побуквеного способу читання.

Під впливом вправ у читанні в дітей поступово закріплюються зв'язки не тільки між сприйманням букви і її вимовленням, а й між сприйманням складу і його відтворенням. Одиницею читання майже відразу для моїх дітей став склад. Для вироблення в дітей вміння схоплювати в слові склад постійно вчу бачити в слові букви, що позначають голосні звуки, визначати кількість складів. Усьому сприяє постійне «проспівування» звуків. Поступово формую плавний перехід від одного прочитаного складу до другого.

Процес читання в період оволодіння дітьми грамотою в багатьох випадках включає здогадування. В його основі лежить прагнення дитини зрозуміти значення слова, зміст фрази і всього тексту. Поштовхом до виникнення догадки служить намічений у процесі злиття звуків мовно-руховий образ. Перевірка догадки, що виникла, йде через порівняння її з написаним словом. Необхідно вміло спрямувати і регулювати догадки, правильно підбираючи і плануючи матеріал для читання, стежу за ходом всього процесу.

Дитина швидше сприймає слово, якщо знає його значення, якщо легка його ритмічно-складова структура, наявні супроводжуючі

текст малюнки, легке артикулювання. Залежно від індивідуальних особливостей дітей, ступеня сформованості способу читання диференційовано підбираю матеріал для читання.

На процес виникнення змістової догадки впливає також темп читання. Якщо він відповідає темпу звичного усного мовлення дітей, а схожість звукової оболонки читаного слова із почитаним словом усного мовлення тоді це значно полегшує впізнавання й розуміння значення прочитаного слова. При читанні із значним розтягуванням слів слова погано впізнаються.

На вироблення складового способу читання, доведення до автоматизму засвоєння злиття приголосного звука з усіма голосними позитивно впливає використання звукових синтетичних вправ, що здійснюються з опорою на букви.

Також на уроках відпрацьовується техніка «зворотнього зв'язку». Діти постійно повторюють за вчителем новий матеріал. Широко використовую хорове повторення, колективне відпрацювання орфоепічного промовляння.

90% учнів мають дефекти мови. Тому з метою уникнення дефектологічних вад мови орфоепічних та орфографічних навичок використовуються хвилини на відпрацювання тих чи інших звуків. Ця робота також сприятиме виробленню навичок грамотного письма.

Значна увага приділяється «відчуттю» кожного звуку. Діти вчать його відчувати зубками, губками, вушками. Отже, в роботі задіюються всі аналізатори та органи чуттів. При цьому користуюсь прийомами промовляння кожного звуку та прийомами коментованого письма.

З метою опанування учнями швидким і осмисленим читанням використовуються умовні позначення для складів. Збіг приголосних учні називають «замочком», кожен голосний звук у складі називають учні по імені, відкриті склади – злиттям. Наприклад: слово «книжка», «к» - замочок, «ни» – злиття, «ж» – «замочок», «ка»-злиття. Для учнів ці правила є умовою гри, яку вони із задоволенням сприймають, успішно підтримують і продовжують.

Для виховання в учнів зірковості до буквеного складу слова доцільними є вправи на увагу. Основою такої роботи служать слова, спеціально підібрані з тексту, що діти читають на уроці, чи аналогічно до нього. Учням пропонується прочитати ці слова і пояснити різницю в їх буквеному складі та семантичному значенні (село—сила, парк—шпак, ліз—лізь тощо). На такі вправи відводиться до однієї хвилини ще до початку роботи над текстом, щоб у процесі його читання діти не допускали помилок у цих словах.

Для розширення «поля читання» учнів застосовується метод моментального зорового сприйняття, який до того ж дає змогу розширити лексичний запас дитини. Для цього використовуються картки зі словами різного буквеного складу, зображеними друкованим шрифтом. Такі картки розміщуються на великій картині лісу (на стіні приклеєна фотошпалера із зображенням лісу) з метою зацікавлення учнів. Діти, читаючи дані склади, «стрибають як білочки» з гілки на гілку, або повільно «спускаються як равлик» такими прийомами виробляється швидкість читання. Маю для роботи набори карток зі складами та односкладовими словами типу «ау», «уа», «он», «но», «мак», «рак».

Систематичне використання вправ допомагає розвивати в учнів зорову пам'ять, розширювати обсяг сприймання, нарощувати швидкість читання, збагачувати словниковий запас, виховувати увагу, зосередженість під час читання. Основним у навчанні молодших школярів читання є систематична праця над усвідомленням змісту прочитаного. Уроки читання нерозривно зв'язані з елементами виразного та свідомого читання.

Правильність читання великою мірою залежить від усвідомлення прочитаного. Свідоме читання досягається вмілою організацією лексико-фразеологічної роботи над змістом твору і його аналізом. Певною мірою воно залежить, і від темпу. Надто повільне зумовлене слаборозвиненою навичкою складати з букв слова, вадить правильному сприйманню змісту слів, цілих фраз і всього твору. За таких умов стає механічним, несвідомим.

Щоб виробити в учня нормальний темп читання, треба спонукати його читати більше й частіше на уроках та поза ними. Однак багаторазове перечитування корисне тільки тоді, коли дитина в уже відомому тексті знаходить щось нове для себе, доповнює відоме новими фактами.

Наступний етап – свідоме читання, розуміння прочитаного, яке відпрацьовується на невеликих за обсягом текстах, з невеликою

кількістю дійових осіб. Враховуючи, що матеріалу для читання в Букварі дуже мало для домашніх завдань, рекомендую читати не більше 1-2 разів. Важливо, не відбити у дитей бажання читати. Основне навантаження повинен нести урок. Вдома учень має сам заохотити продемонструвати свої успіхи у читанні. Хорошим помічником у цій справі є і книга «Супутник Букваря». Тексти там об'ємні і мають додаткові завдання щодо змісту тексту.

Для сформування достатнього темпу читання доцільно періодично пропонувати ряд вправ:

- читання невеликого зв'язного тексту (4-5 речень) про себе, а потім вголос;
- читання (в темпі) окремих слів з дошки чи плаката з наступним поясненням кожного слова;
- швидке читання записаних на дошці речень і пояснення змісту деяких з них;
- гра-читання «Хто швидше і правильніше?»;
- почергове читання тексту (повільно, швидко);
- у записаному на дошці або на окремих картках реченні учні самостійно вставляють пропущені слова.

Отже, враховуючи все вищесказане вже на кінець першого семестру навчання учні 1 класу володіють технікою читання – вміють читати по складах, а до кінця навчального року оволодівають технікою правильного, свідомого, плавного читання. Учні користуються плавним складовим, а окремі плавним складовим з цілісним причитуванням окремих слів способом читання. Діти читають з дотриманням норм орфоєпії та наголошування і не допускають заміни, пропусків, перестановок, спотворення і повторів букв, звуків, складів, слів у тексті. Вони оволодівають навичкою миттєвого впізнання найбільш уживаних у Букварі слів, що складаються з двох-чотирьох літер і коротких словосполучень.

Стаття надійшла до редакції 27.09.2009 р